

1-10-2019

About units with “Sport” seme

M. SHOKIROVA

Fergana state university, Ferghana, str,Murabbiylar 19, fdjournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

SHOKIROVA, M. (2019) "About units with “Sport” seme," *Scientific journal of the Fergana State University*:

Vol. 1 , Article 25.

DOI: 41+796/799

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol1/iss6/25>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact brownman91@mail.ru.

**“СПОРТ” СЕМАЛИ БИРЛИКЛАР ХУСУСИДА
О СОЧЕТАНИЯХ С СЕМОЙ «СПОРТ»
ABOUT UNITS WITH “SPORT” SEME**

М.Шокирова

Аннотация

«Спорт» архисемали лексемалар турли тилларда ўзига хос ўрин тутлади. Ушбу мақолада «спорт» семали атамалар доирасида от ва феъл лексемалар билан бирга, уларнинг валент хусусиятларини очувчи «белги» архисемали лексемаларнинг ҳам аҳамияти ҳақида сўз юритилади.

Аннотация

Лексемы с архисемой «спорт» имеют особое место в разных языках. Наряду с лексемами имени существительного и глагола в рамках терминов с семой «спорт», в статье речь также ведется о значении лексем с архисемой «белги» («знак»), раскрывающих их валентные свойства.

Annotation

“Sport” lexemes have special place in each language which is different. This article talks about the sport lexemes and their values and specials as like noun and verb in language sector.

Таянч сўз ва иборалар: архисема, лексема, спорт анжомлари, ҳаракат феъллари, лингвокультурология.

Ключевые слова и выражения: лексема, архисема, спортивные атрибуты, глаголы движения, лингвокультурология.

Keywords and expressions: archiseme, lexeme, sport equipment, action verbs, linguaculturology.

Биз тадқиқ қилаётган “спорт” архисемали лексемаларнинг ҳар тарафлама жиҳатларини ўрганиш семасиология соҳасига аслий тааллуқли бўлиб, ушбу мақоланинг мазмуний негизини ташкил этади. “Спорт” семали лексемаларнинг қиёсий жиҳатларини ўрганиш асносида уларнинг лингвокультурологик жиҳатларига тўхталмай иложимиз йўқ. Бу орқали тадқиқ этилаётган тилларда ҳам спорт семали лексемаларнинг бир-бирига ўхшаш ва фарқли томонларини, хусусан, шу тил эгаси бўлмиш халқнинг ўзига яраша маданияти ва менталитетини кўрсатишга ҳаракат қилинади.

Ушбу мақолада ўзбек, француз, инглиз каби тилларда спорт семали лексемаларнинг лингвокультурологик жиҳатларини таҳлил қилиб, бу орқали тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлигини тасвирлаш, ўзбек, француз, инглиз тилларидаги спорт семали лексемаларнинг мавзу жиҳатидан бир-бирига ўхшаш томонларини кўриб чиқиш, улардаги менталитет ва миллий характернинг ифодаланиши каби масалаларга мазмуний майдон асосида чуқурроқ ёндашишга ҳаракат қиламиз.

Тил ҳар бир миллатнинг маданияти, қадриятлари ва эътиқодини, умуман халқнинг ўзига хос жиҳатларини ифодалашда энг муҳим омил эканини ҳамма эътироф этади. Шу ўринда қуйидаги фикрни келтириб ўтмоқчимиз: *“Cultural factors are deeply interwoven with the language, and thus are morphologically and structurally reflected in the forms of the language”* [1.], яъни бирор халқнинг тилини ўрганишда унинг маданиятини ҳам ўрганиш муҳим. Чунки тил ва маданият бир-бирига боғлиқ равишда ривожланган идентифик системадир.

Тилшунос олимларнинг баъзилари спорт семали лексемаларни

ўрганишда бевосита тилни ва ўша халқнинг маданиятини ўрганиш табиий ҳол деб ҳисоблайдилар. Лекин тилда мавжуд бўлган лексема ана шу халқнинг турмуш тарзидан, яъни халқ тилидан келиб чиқади. Бу, бевосита биз тадқиқ қилаётган “спорт” семали лексемаларга ҳам тегишли. Спорт семаси орқали халқнинг маданияти ҳам акс эта олади. Бу ўринда французча ва ўзбекча спорт семали лексемаларнинг лингвокультурологик хусусиятларини кўриб чиқиб, уларнинг ўхшаш ҳамда фарқли томонлари ўрганилади. Шу сабабли, юқорида келтирилган назарий фикрларга асосланган ҳолда бир қанча ўзбек, француз ва инглиз тилларидаги спорт семали лексемаларни семантик таҳлил қилиб, келтирган фикрларимизни исботлашга ҳаракат қиламиз.

Айтиш жоизки, “спорт” лексемасини вербаллаштирадиган лексик бириклар устида бир қатор таҳлиллар олиб борганмиз. Одатга кўра, лексема структурасида ядро [2.654] ва периферия [3.] (яқин ва узоқлик ҳолати) мавжудлиги бор. Материалнинг таҳлилий процедураси

1-босқич – ўрганилаётган лексеманинг таърифланиши;

2-босқич – тилда калит сўзнинг белгиланиши;

3-босқич – синонимлар, калит сўздаги деривативларнинг таҳлили орқали қўшимча лексемик маъноларнинг аниқланиши каби бир неча босқичлар асосида ўтади.

“Спорт” лексемасининг феъл сўз туркумига мансуб компонентларини семантик майдон ядроси асосида, инглиз тилида қуйидагиларни ташкил

М.Шокирова – ФарДУ немис ва француз тиллари кафедраси катта ўқитувчиси.

этади: “*to do sport спорт билан шугулланмоқ*”, “*to do activities of sport спорт машқларини бажармоқ*”, “*to do sport tasks спорт машғулоти уни ўтамоқ*”, “*to go with sport always доим спорт билан бўлмоқ*”[4]. Француз тилида “бажармоқ”, “қилмоқ”, “шугулланмоқ” маъносини *faire* феъли билан келадиган иборалар акс эттиради. Бунда, “спорт” лексемасининг феъл сўз туркумига мансуб репрезентантлари ядро майдонининг аниқланиши муҳим масаладир. Чунки, ядро феълларнинг лексик-семантик хусусиятлари ўзаро боғланган системани кўрсатади, спортга оид феълларни *адекват* даражада интерпретация қилиш учун асос бўлиб хизмат қилади. Сабаби, феъл сўз туркумига мансуб бу репрезентантлар ўрганилаётган лексеманинг перифериясини эгаллайди.

“Спорт” лексемаси, юқорида таъкидланганидек, ўзбек тилидаги “бажармоқ”, “қилмоқ” маъноларини англатувчи феъллар инглиз тилида “*to do*”, француз тилида “*faire*” семаси орқали лексема ядросини ташкил қилади.

Лексемик белгиларни аниқлаш учун “*to do*” феълнинг яқин периферияларини кўздан кечириб чиқишга тўғри келади. Таҳлил ва ўрганишлар натижасида бу лексема иккита семага эга эканлиги тасдиқланди:

1) маълум тезликда ҳаракатланмоқда *to do acts by running – faire les acts par courir*,

2) бажармоқ, қилмоқ: *I do sport, I run every morning – je fais le sport, je cours chaque matin*.

Шунингдек, “спорт” лексемасининг мавжуд семаларидан ташқари синоним сўзлар орқали ҳам репрезентацияси кўриб чиқилган бўлиб, улар жуда кенг қамровли эканлиги тасдиқланди. Француз тилидаги «*faire*» - *бажармоқ* феъли билан келувчи фразалар фикримизни тўлдиролди:

“*Faire le gym*”: ўзбек тилида – машқ бажармоқ (гимнастика). Мисол: «*Elle fait le gym au stade, toute seule – У стадионда машқ қилди*». Буни *гимнастика қилиш* деса ҳам бўлади.

References:

1. Abduazizov A.A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – T.: SHarq, 2010.
2. Iskandarova SH.M. O'zbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni): Filol. fanl.dokt... diss. Toshkent, 1999.
3. Iskandarova SH. Til sistemasiga maydon asosida yondashuv. – T. Fan 2007.
4. Nurmonov. A Lingvistik belgi nazariyasi. – T.: Fan, 2008.
5. Le Petit Larousse. Paris CEDEX 1982.
6. Nurmonov A. Struktur tilshunoslik: ildizlari va yo'nalishlari. – T.: Ta'lim, 2009.

Havolalar:

[1] http://google.com/culture_and_language/

[2] Entsiklopedik lug'at: tilshunoslikda “Yadro”. 654 b.

[3] E-lug'at: Periphery, peripherie, periferiya. P harfi. Google search/

[4] 1) Inglizcha-o'zbekcha e-lug'at. 2) Fransuzcha-o'zbekcha lug'at. T.:2008

[5] Le Petit Larousse. Page-435

Ўзбек ва француз тилларида спорт анжомлари номи ва уларнинг ишлатилиш ўрни икки тилда умумий ва хусусий ҳолда келади.

Масалан: “**Le ballon**” – **тўп, копток**. Француз тилининг изоҳли луғати бўлмиш Le petit Larousse да ушбу лексема таърифи шундай келтирилади: “*Le ballon est un objet de forme sphérique, généralement composée d'une vessie gonflé d'air et recouverte de cuir ou de plastique et servant à jouer. Mais le ballon rond disponible qui utilise au football*”– тўп бу – сферик, яъни ҳавога тўлдирилган нарса. Умумий маънода пластикдан, чармдан ёки резинадан ясалган ўйин пайтида хизмат қиладиган нарсадир. Лекин футбол тўпи “юмалоқ тўп”, деб юритилади. Сабаби, юм-юмалоқдир”. Мазмуний майдон жиҳатидан спортнинг бир неча турларида ишлатиладиган бу анжом спорт архисемали лексемалар семантик таҳлилда муҳим ўрин тутди. “le ballon” семаси таркибиде инглиз тилида қўлланиладиган “ball” семемаси бор. Биргина, -оп қўшимчаси қўшилиши икки тилнинг фарқли жиҳатини кўрсатмоқда. Француз ва инглиз тиллари роман-герман тиллар оиласига мансублиги жиҳатидан лисоний талаффуз ва хусусийлик мавжуд.

Юқорида тиллардаги миллий ва замонавий спортга оид лингвистик бирликларни семантик майдонда ўрганиш, «спорт» архисемали лексемаларнинг узвий (компонент) таҳлили ҳамда уларнинг валент хусусиятларини ёритиш – ҳар икки тилдаги масалаларнинг умумий ва фарқли жиҳатларини очишга ҳаракат қилинди. Спорт тушунчасини тилшунослик нуқтаи назаридан, инсоннинг тилга таъсири натижасида тилимизда рўй бераётган ўзгаришларни, глобаллашиб бораётган дунёда муҳим ўрин тутиб келаётган мазкур соҳанинг таъсири натижасида юз бераётган тилимиздаги янги жараёнларни ўрганиш ва уларни семантик майдонда таҳлил қилиш катта аҳамиятга эга.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор)